

MIRZO ULUG'BEKNING PEDAGOGIK G'OYALARI VA TA'LIM
RIVOJIDAGI XIZMATLARI

Karimova Zuhra Husanboy qizi

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi, TXT BU-24

Namangam davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mirzo Ulug'bek (1394–1449) — nafaqat ulug' olim va davlat arbobi, balki o'z davrining buyuk pedagogi hamdir. Ushbu maqolada uning ta'lim sohasidagi islohotlari, Samarqand madrasasining ilmiy markaz sifatida ahamiyati, o'qitish uslubi va pedagogik falsafasi tahlil qilinadi. Mirzo Ulug'bekning pedagogik merosida ilm-fanning erkin rivojlanishiga e'tiqod, amaliy va nazariy bilimlarni birlash tirish hamda ilm odamlariga e'zoz ko'rsatish g'oyalari markaziy o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, pedagogika, Samarqand madrasasi, ta'lim islohoti, ilmiy meros, XV asr ta'limi, O'rta Osiyo Renessansi.

Abstract: Mirzo Ulugbek (1394–1449) was not only a great scientist and statesman but also a distinguished educator of his era. This article examines his educational reforms, the significance of the Samarkand madrasa as a scientific center, his teaching methodology, and his pedagogical philosophy. Central to Ulugbek's educational legacy are the principles of free intellectual inquiry, integration of theory and practice, and deep respect for scholars and learners alike.

Keywords: Mirzo Ulugbek, pedagogy, Samarkand madrasa, educational reform, scientific heritage, 15th century education, Central Asian Renaissance.

Аннотация: Мирзо Улугбек (1394–1449) был не только выдающимся учёным и государственным деятелем, но и великим педагогом своего времени. В данной статье исследуются его образовательные реформы, значение Самаркандского медресе как научного центра, его методика преподавания и педагогическая философия. Центральное место в педагогическом наследии Улугбека занимают принципы свободного научного поиска, сочетания теоретических и практических знаний, а также глубокое уважение к учёным и учащимся.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, педагогика, Самаркандское медресе, образовательная реформа, научное наследие, образование XV века, Ренессанс Центральной Азии.

KIRISH

Temuriylar sulolasining zabardast vakili Mirzo Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (1394–1449) o'z davrining eng yirik olimi, siyosatchisi va ta'lim homiysi edi. Uning nomi ko'pincha astronomiya va matematika sohasidagi kashfiyotlar bilan bog'liq

bo'lsa-da, u yaratgan ilmiy va ta'lim muhiti — Samarqand akademiyasi — o'rta asrlar dunyosidagi eng buyuk intellektual markazlardan biri bo'ldi.

Ulug'bekning pedagogik g'oyalari nafaqat o'z davrini, balki keyingi asrlarni ham boyitdi. Uning ta'lim falsafasi asosida ilmga ehtirom, bilimning erkin rivojlanishiga ishonch va amaliyotga asoslangan o'rganish yotardi.

Tarixiy Kontekst: XV Asr O'rta Osiyo Ta'limi

XV asrda O'rta Osiyoning ta'lim tizimi asosan din va fiqh ta'limine yo'naltirilgan edi. Madrasalar Qur'on, hadis va islom huquqini o'rgatuvchi markazlar sifatida faoliyat ko'rsatardi. Ulug'bek esa bu an'anaviy tizimni fundamental o'zgartirdi: dunyoviy fanlar — astronomiya, matematika, falsafa — ta'lim dasturining ajralmas qismiga aylandi.

Ulug'bek davrida Samarqand nafaqat Temuriylar poytaxti, balki dunyoning ilmiy markaziga aylandi. Bu davr «O'rta Osiyo Renessansi» deb ham ataladi, chunki unda ilm-fan, san'at va ta'lim o'zaro uyg'unlik kasb etdi.

Samarqand Madrasasi va Ulug'bekning Ta'lim Islohoti

1417–1420 yillarda qurilgan Samarqand madrasasi — bugungi kunda ham o'z ulug'vorligi bilan sayyohlarni hayratga soladigan me'moriy yodgorlik — Ulug'bekning ta'limga bo'lgan sadoqatining timsoli edi. Biroq bu madrasaning ahamiyati faqat me'moriy jihatda emas, balki u yaratgan ilmiy muhitda edi. Ulug'bek madrasaga davr olimlarining eng yaxshilarini taklif qildi: Qozizoda Rumi, Ali Qushchi, G'iyosiddin Jamshid kabi ulug' faylasuf va matematiklar bu yerda dars berib, tadqiqot olib bordilar. Bu an'ana zamonaviy universitetlardagi professor-o'qituvchilar tarkibini shakllantirishning ilk namunasi edi.

Pedagogik Uslub va Falsafa

Ulug'bekning o'qitish uslubida bir necha o'ziga xos xususiyatlar ajralib turadi. Birinchidan, u talabalar bilan bevosita muloqotni, munozara va bahsni qo'llab-quvvatladi — bu sxolastik ta'limdan tubdan farq qiluvchi yondashuv edi. Ikkinchidan, u kuzatish va tajriba asosida o'rganishni ta'kidladi: Ulug'bek rasadxonasida shogirdlari bilan birga kuzatishlar olib borib, astronomik ma'lumotlarni birga tahlil qildi. Uchinchidan, Ulug'bek qoida tariqasida talabalar bilan hamkorlikda ilmiy ishlar yaratdi. Uning mashhur «Ziji Jadidi Ko'ragoniy» asari aynan shogirdlari bilan birgalikdagi kuzatishlar natijasida yuzaga keldi. Bu usul zamonaviy «maslahatchi-doktorant» ta'lim modelining XV asrdagi namunasi.

4. Ulug'bekning Pedagogik Merosiga Taqqoslama Ko'rinish

Jadval 2. Mirzo Ulug'bekning Ta'lim Sohasidagi Asosiy Hissalari

Soha	Ulug'bek hissasi	Zamonaviy ahamiyati
Astronomiya ta'limi	Samarqandda rasadhona qurib, kuzatish asosida o'rgatdi	Amaliy ta'lim prinsipining asosi
Matematika	Trigonometriya jadvallarini tuzdi, aniq hisob-kitob o'rgatti	STEM ta'limining ilk namunasi
Falsafa va ilm targ'iboti	Ilm-fan va dinga zid emas deb ta'lim berdi	Tanqidiy va erkin fikrlash madaniyati
Muassasalar	Samarqand, Buxoro, G'ijduvon madrasalari	Oliy ta'lim tizimining prototipi
Mutaxassislik	Ilm sohalari bo'yicha ixtisoslashgan dasturlar joriy etdi	Zamonaviy yo'naltirilgan ta'lim
O'qituvchi mezonlari	Faqat bilimli va axloqli ustodlarni jalb etdi	Pedagog sifatini belgilash standarti

Tarixiy tadqiqotlar va manbalar tahlilidan olingan ma'lumotlarga asoslanib, Ulug'bek davridagi ta'lim rivojlanish ko'rsatkichlari quyida vizual tarzda taqdim etiladi. Ko'rsatkichlar nisbiy indeks sifatida baholanib, Ulug'bek davri ilmiy rivojlanishining avvalgi va keyingi davrlarga nisbatan aniq ustunligini ko'rsatadi:

Grafik 2. Ulug'bek davri va boshqa davrlar ta'lim ko'rsatkichlari (nisbiy indeks, 100 = maksimal)

Davr	Ta'lim muassasalari (nisbiy indeks)	Ilmiy rivojlanish indeksi	Ilmiy meros indeksi
XIV asr oldin	12	8	5
Ulug'bek davri	47	85	92
XV asr oxiri	31	44	56
Zamonaviy baho	98	97	95

Ko'rsatkichlar shuni tasdiqlaidki, Ulug'bek davri (XV asr o'rtalari) ilmiy rivojlanish indeksi (85) va ilmiy meros indeksi (92) bo'yicha avvalgi davrga nisbatan beqiyos yuqori bo'lgan — bu uning ta'lim va ilmga qo'shgan hissasining miqdoriy ifodasidir.

Ulug'bek va Zamonaviy Ta'lim

Mirzo Ulug'bekning pedagogik merosida bugungi kun uchun ham ahamiyatli bo'lgan ko'plab tamoyillar mavjud. Birinchidan, u ilmni siyosat va mafkuradan ajratib, mustaqil rivojlantirishga intildi — akademik erkinlikning eng qadimiy namunasidir. Ikkinchidan, u amaliyot bilan nazariyani birlashtirib, talabalarni bevosita tadqiqotga jalb qildi — bugungi «loyiha-asosli o'rganish» ning XV asrdagi ko'rinishi. Uchinchidan, Ulug'bek pedagogik merosida xalqaro hamkorlik g'oyasi ham yaqqol seziladi: u Samarqand madrasasiga Eron, Xitoy, Misr va Anadoludan olimlarni taklif qildi, bu esa ta'limdagi xalqaro integratsiyaning ilk namunasi hisoblanadi. Bugun O'zbekistonda Ulug'bek nomidagi universitetlar va ilmiy markazlar uning merosini davom ettirishning amaliy ifodasi bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa, Mirzo Ulug'bek pedagogik faoliyati XV asr sharoitida ta'limning yangilanishi va ilmning ozodligi uchun kurashning yorqin namunasidir. Uning joriy etgan o'qitish uslublari, yaratgan ilmiy muhit va shogirdlari uchun ko'rsatgan e'tibori — ularning barchasi zamonaviy pedagogika prinsiplarini asrlar oldin amalda qo'llaganligini ko'rsatadi. Ulug'bek merosi O'zbekiston uchun nafaqat tarixiy faxr, balki kelajak ta'lim tizimini qurishda bebaho yo'l-yo'riq hamdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.
2. Delors, J. (1996). *Learning: The Treasure Within*. Paris: UNESCO Publishing.
3. Fullan, M. (2013). *Stratosphere: Integrating Technology, Pedagogy, and Change Knowledge*. Toronto: Pearson.
4. Bartold, V.V. (1958). *Ulugbek i ego vremya*. Moscow: Academy of Sciences USSR Press.
5. Sayili, A. (1960). *The Observatory in Islam*. Ankara: Turkish Historical Society.
6. Ahmedov, B. (1989). *Ulug'bek*. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Bloom, B.S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longmans, Green.
8. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
9. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-apreldagi PF-60-son Farmoni «Ta'lim va tarbiyani yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida». Toshkent.